

สรุป

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกเสนาบดีให้ทำหน้าที่ราชการแบบใหม่ เสนาบดีส่วนใหญ่มิได้มีความชำนาญในตำแหน่งหน้าที่นั้น ๆ มาแต่เดิม ความไว้วางพระทัยเป็นหลักใหญ่ในการเลือกเสนาบดี และเปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความสามารถและแสดงผลงานอย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับเจ้าพระยาวงษาอนุประพิทธ์ซึ่งกล่าวไว้ว่าท่านได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเพราะความใกล้ชิดกับพระองค์ การมีพื้นฐานการศึกษาจากตะวันตก รวมทั้งความสามารถส่วนตัว ซึ่งผลงานก่อนหน้านั้น เช่น คำนการทหาร การต่างประเทศ แสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบและความตั้งใจปฏิบัติราชการของท่านเป็นอย่างดี ซึ่งเจ้าพระยาวงษาอนุประพิทธ์ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการว่า มิใช่เพราะท่านมีความชำนาญในทางนี้เป็นแน่ ดังคำพูดของท่านที่ได้กล่าวคำอำลาบรรดนายทหารที่เลี้ยงส่งแสดงความยินดี เมื่อท่านย้ายไปรับราชการในกระทรวงเกษตราธิการว่า

ในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนข้าพระพุทธเจ้าไปรับตำแหน่งหน้าที่เป็นประธานในกระทรวงเกษตราธิการครั้งนี้ คงไม่ใช่เพราะข้าพระพุทธเจ้ามีความรู้ความชำนาญในทางนี้เป็นแน่ เมื่อครีกรตรองอยู่แล้ว ก็ยิ่งทำให้บังเกิดความสงสัยมากขึ้นว่าเหตุใดจึงเป็นดังนี้ ครั้นเมื่อคิดดูโดยละเอียดแล้ว จึงเข้าใจในพระบรมราชประสงค์กว่า คงเนื่องมาจากความสามัคคีที่ทรงรับสั่งแล้วนั่นเอง เพราะความสามัคคีนั่นเป่าหัวใจของทหาร ชรรวมสำคัญอันนี้บางทีในกระทรวงเกษตราธิการจะวางโรยไป ประกอบทั้งความรกร่างมากด้วย เมื่อมีพระราชประสงค์จะทรงท่านบำรุงกระทรวงเกษตราธิการซึ่งเป็นกระทรวงอันสำคัญอยู่กระทรวงหนึ่งให้เจริญทันเวลาครั้งนี้แล้ว ก็คงรีบ

บารุงความสามัคคีแลหาพื้นที่เรียบร้อยเสียก่อนในเบื้องต้น เมื่อมีระประสงค์
ดังนี้แล้วก็ต้องไขก่าลังทหาร . . .¹

จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ก็เหมือนกับเสนาบดีกระทรวง เกษตรคน
อื่น ๆ ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีได้เชี่ยวชาญหรือเล่าเรียนค่านการ เกษตรมาโดยตรง
แต่ก็ได้ใช้ความรู้ความสามารถและประสบการณ์เข้าบริหารกิจการในกระทรวงให้ดำเนินไป
ด้วยดี

อาจสรุปผลงานของ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ได้ดังนี้

การจักรการในกระทรวง เกษตร เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้ปรับปรุงระบบ
การบริหารราชการให้มีประสิทธิภาพทันสมัย และสอดคล้องกับงบประมาณที่กระทรวง เกษตร
ได้รับในขณะนั้น โดยการยุบตำแหน่งหรือรวมตำแหน่งและแบ่งหน่วยงานในกระทรวงออก
เป็น กรม กอง แผนก คล้ายกับการแบ่งส่วนราชการในปัจจุบัน ถ้าแผนกใดมีงานใน
ความรับผิดชอบมากก็ยกฐานะขึ้นเป็นกรม ทำให้การบริหารคล่องตัวมากขึ้น แก้ปัญหางาน
ซ้อนงาน และสะดวกในการรับนโยบายไปปฏิบัติ ขณะเดียวกันได้มีการจัดระเบียบงาน
สารบรรณใหม่ โดยให้ทำหน้าที่รวบรวมหนังสือข้อบังคับต่าง ๆ ของกรมไว้เป็นหมวดหมู่
แยกประเภทหนังสือออกเป็นหนังสือราชการทั่วไป หนังสือราชการลับ หนังสือส่วนตัว
ซึ่งถือได้ว่าเป็นการจัดระเบียบงานแบบใหม่ ทำให้การติดต่อสื่อสารระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ
ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว

นอกจากนั้น เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ยังได้กำหนดเวลาปฏิบัติงานของข้าราชการ
ทั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้น้อย ให้มาปฏิบัติงานและเลิกงานตามเวลาที่กระทรวงวางไว้
เหมือน ๆ กัน ท่านยังกำหนดหลักการในการบ่งเห็นใจความชอบแก่ข้าราชการทุกชั้น ทำให้
การทำงานของข้าราชการ เป็นระเบียบขึ้น ถึงแม้ว่าบางคนทำงานล่วงเวลาเพื่อหวังความดี

¹ข้าราชการในกรมรถไฟและกองทางกรมโยธาเทศบาล, ประวัตินายพลเอก
เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, หน้า 26.

ความชอบ แต่ก็กล่าวได้ว่าทำให้เกิดผลดีต่อราชการ และเป็นการช่วยเหลือข้าราชการชั้นผู้น้อยกว่า

แนวความคิดและนโยบายในการช่วยเหลือชาวนา เนื่องจากในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวนามีฐานะยากจนมากสืบเนื่องจากปัจจัยหลายประการคือ การเพิ่มของประชากร ภัยธรรมชาติ การขึ้นภาษีอากร การเกณฑ์พลเมืองเข้ารับราชการทหาร การเปลี่ยนมาตราเงินเป็นทอง เจ้าพระยาวางนาอุปราชจึงเสนอให้รัฐบาลช่วยเหลือชาวนา เพื่อเพิ่มผลผลิตของชาวนา ถึงแม้ว่าแนวความคิดของท่านไม่ใช่แนวความคิดใหม่ แต่ก็กล่าวได้ว่าเป็นแนวความคิดที่ดี เพราะคำนึงถึงผลประโยชน์ของชาวนาและเจ้าของนาทั้งสองฝ่าย ส่วนการดำเนินงานช่วยเหลือชาวนา เช่น งานแสดงกสิกรรมและพาณิชย์การ การทดลองปลูกพันธุ์ข้าวใหม่ การแยกธาตุข้าว แม้ว่าจะได้ผลน้อย หรือเป็นโครงการที่ไม่คุ้มกับการลงทุนก็ตาม แต่ก็ทำให้เห็นว่าท่านได้พยายามช่วยเหลือชาวนาให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้น

การชลประทานขนาดใหญ่ตามโครงการของมิสเตอร์ไฮเคไม่ได้ดำเนินการในระยะนี้ เพราะถูกตัดงบประมาณมากจนกระทั่งโครงการนี้ต้องล้มเลิก ผลงานของท่านด้านการชลประทานจึงปรากฏเพียงแต่ การจัดระเบียบในกรมคลอง ซึ่งทำให้กรมคลองเป็นระเบียบทั้งด้านเจ้าพนักงาน ระเบียบการเบิกจ่ายเงิน การเบิกจ่ายที่สุจริตพอเหมาะ ระเบียบต่าง ๆ รวมทั้งการซ่อมแซมประตูน้ำ และขุดลอกคลองต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นการชลประทานแบบเล็ก ๆ ย่อย ๆ เท่านั้น

การส่งเสริมการกสิกรรมและพาณิชย์การ ได้มีการส่งเสริมการกสิกรรมและพาณิชย์การอย่างจริงจัง เช่น การส่งเสริมการทำไหม การปลูกฝ้าย การเผยแพร่ความรู้ด้านวิชาการ สำหรับการส่งเสริมการทำไหมนั้น ได้ตั้งสาขาkongช่างไหมเพิ่มขึ้นตามมณฑลต่าง ๆ และอาศัยความร่วมมือของเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ได้แก่ ข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมือง นายอำเภอ ช่วยชี้แจงแนะนำชักจูงให้ราษฎรสนใจการทำไหมมากขึ้น ขณะเดียวกันได้ส่งเสริมให้ราษฎรในท้องถิ่นเป็นครูแผนกของรัฐบาลมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะได้ส่งเสริมการทำไหมอย่างจริงจัง แต่ผลของการทำไหมก็ไม่ขึ้น

เช่นเกี่ยวกับการปลูกฝ้าย ปรากฏผลว่า แม้ว่าได้มีการตั้งสถานีทดลอง ปลูกฝ้ายขึ้นที่มณฑล
พินอูโลก แต่โครงการนี้ก็ล้มเลิกในสมัยต่อมาเพราะขาดแคลนเงิน

การเผยแพร่ความรู้ด้านวิชาการ ซึ่งเป็นความคิดที่ก้าวหน้าตามแบบตะวันตกก็ได้
ผด้อย เพราะคนไทยไม่นิยมอ่านหนังสือ และไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ฝ่าย
ปกครองชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจ แต่อย่างไรก็ตามการเผยแพร่ความรู้ด้านวิชาการก็มี
ประโยชน์ในแง่ที่ว่า ทำให้รู้ถึงแนวนโยบายของกระทรวง เกษตรในอดีตก็น่าจะเป็นอย่างดี

การทะเบียนที่ดินและราชโลหกิจ ได้รวมกรมราชโลหกิจ เข้ากับกรมทะเบียนที่ดิน
เรียกว่ากรมทะเบียนที่ดินและราชโลหกิจ โดยมีอธิบดีบังคับบัญชารับผิดชอบเพียงคนเดียว
คือ พระยามรมาทพารุง (แย้ม แสงชูโต) อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะได้รวมกรมราชโลหกิจ
เข้ากับกรมทะเบียนที่ดินแล้วก็ตาม งานในความรับผิดชอบของสองกรมนี้ยังคงแยกกัน
ปฏิบัติการ สำหรับผลงานด้านกรมนทะเบียนที่ดิน ได้แก่ การตั้งหอทะเบียนที่ดินเพิ่มขึ้น
ทำให้มีการออกโฉนดได้จำนวนมากขึ้นและรวดเร็วขึ้น และยังโอนให้กรมทะเบียนที่ดินใน
หัวเมืองมาอยู่ในความปกครองของข้าหลวงเทศาภิบาลหรือฝ่ายมหาดไทย เพื่อสะดวกใน
การดำเนินงาน ส่งเสริมการออกโฉนดที่ดินในส่วนภูมิภาค จึงเห็นได้ว่างานของกรมทะเบียน
ที่ดินได้ดำเนินการต่อจากเสนาบดีคนก่อนเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผลงานด้านการปรับปรุงกฎหมาย
ที่ดินยังไม่ปรากฏในระยะนี้ อาจเป็นเพราะว่าท่านไม่มีความรู้ความถนัดหมาย หรือเล่าเรียน
ด้านการเกษตรมาโดยตรง จึงไม่สามารถจัดการเรื่องนี้ได้

ส่วนผลงานด้านกรมราชโลหกิจ ก็ยังคงยึดนโยบายดำเนินงานตามเสนาบดีคนก่อน
ผลงานที่ปรากฏที่สำคัญคือ การเสนอให้รัฐบาลกำหนดนโยบายที่แน่นอนเกี่ยวกับการทำเหมือง
แร่ และเสนอให้รัฐบาลเปิดพื้นที่สองข้างทางรถไฟสายใต้ ซึ่งเป็นผลให้ชาวต่างประเทศ
เข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่มากขึ้น จนกระทั่งรัฐบาลในสมัยต่อมาได้กำหนดนโยบายเกี่ยว
กับการทำเหมืองแร่ที่แน่นอน ส่วนผลงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการราชโลหกิจไม่ค่อยมีความ
สำคัญนัก เพราะว่าเป็นการจัดระเบียบการเกี่ยวกับการออกประทานบัตรการทำเหมืองแร่
เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งทำให้การดำเนินการทำเหมืองแร่ดำเนินไปอย่างมีระเบียบ และมีประสิทธิภาพ

ภาพคือสิ่งเท่านั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าในระยะที่เจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงเกษตร ปรากฏว่างบประมาณของกระทรวงเกษตร ซึ่งเป็นกระทรวงที่ดีว่าเป็นรากฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจยังไม่เป็นที่สนใจของรัฐบาล เพราะในระยะนั้นความเป็นอันตรายของประเทศอยู่ที่เหตุการณ์คุกคามชายพระราชอาณาเขต กระทรวงเกษตรในระยะนี้จึงเป็นกระทรวงที่ถูกตัดงบประมาณมากที่สุดและเริ่มจนยากที่จะทำงานให้กว้างขวาง เรื่องงบประมาณของกระทรวงน้อยจึงเป็นการจำกัดบทบาทของเสนาบดีได้ประการหนึ่ง

การทิ้งงบประมาณได้รับน้อยกว่ากระทรวงอื่น ๆ อาจทำให้เสนาบดีเกิดความท้อใจ และมีผลต่อการบริหารงานของเสนาบดีด้วย เพราะเสนอโครงการอะไรขึ้นมาก็ไม่ได้รับการพิจารณา

นอกจากนั้นในระยะนี้ชาคนผู้ร่วมงานในระดับรองลงมา หรือชาคนทรัพยากรบุคคลด้วย ถึงแม้ว่าในระยะนั้นจะมีโรงเรียนเกษตรวิชาการเพื่อผลิตคนทำงานในระดับสูง แต่ก็ผลิตได้น้อยไม่พอกับความต้องการ การขาดบุคลากรที่จะร่วมคิดการในแนววิเริ่มสร้างสรรค์ ทำให้งานไม่ก้าวหน้าและโยงไปสู่ปัญหาต่อมา คือได้งบประมาณน้อย อุปสรรคของงบประมาณและกำลังคน ประจวบกับนโยบายการคลัง พ.ศ. 2451 - 2453 ที่ไม่ยอมให้มีการเพิ่มรายจ่าย เพื่อความสมดุลย์ของงบประมาณ ทำให้กิจการของกระทรวงซงักกันไปด้วย คือโครงการชลประทานของมิสเตอร์ไฮเก้ ไม่ได้ทำตามโครงการที่วางไว้

อีกประการหนึ่งรัฐบาลไม่กล้าลงทุนคิดว่าจะใช้เงินเกินงบประมาณ ทำให้การเจียดเงินเพื่อกระทรวงเกษตรน้อยไป แม้แต่การลงทุนที่เจ้าพระยาวงษาอนุประสิทธิ์เสนอให้รัฐบาลจัดตั้งรางวัลให้แก่บริษัทผู้สามารถผลิตเครื่องจักร และอุปกรณ์ในการทำนาแบบใหม่ที่สามารถใช้ได้ดีกว่าอุปกรณ์ที่ชาวนาใช้มาแต่เดิม ซึ่งเมื่อสามารถผลิตได้เองภายในประเทศจะทำให้หลีกเลี่ยงข้อได้ในราคาถูก แต่ไม่พบว่ารัฐบาลตอบสนองข้อเรียกร้อง ของเอกชน และข้อเสนอของท่านแต่อย่างใด คงปล่อยให้เอกชนเป็นผู้ดำเนินการทดลองใช้เครื่องจักร และอุปกรณ์ทำนาเอง ทำให้การส่งเสริมการใช้เทคนิคใหม่ ๆ ในการทำนาล้มเหลว

เพราะเครื่องจักรราคาแพง เอกชนหรือชาวนาไม่สามารถหามาใช้ได้ เพราะไม่คุ้มกับ
ค่าใช้จ่าย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีอุปสรรคด้านงบประมาณ กำลังคน การขาดแคลน
ทรัพยากรบุคคล ทูณ เจ้าพระยาวางนาบุระพัทธ์ก็สามารถบริหารงานในกระทรวง เกษตร
ให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้น

ผลงานด้านการคมนาคม ไม่ค่อยปรากฏมากนัก เนื่องจากได้มีกั๋วรวงวางรากฐาน
การคมนาคมไว้ที่แล้ว การดำเนินงานต่าง ๆ จึงยึดนโยบายค่าเงินแผนการตามโครง
ร่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางไว้ สำหรับผลงานที่ปฏิบัติตามลำพัง
ได้แก่การเสนอโครงการสร้างทางรถไฟหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งสรุปได้ว่าให้รัฐบาล
สร้างทางรถไฟเพื่อจุดมุ่งหมาย 3 ประการคือ เพื่อการค้า เพื่อการพัฒนาประเทศ และ
เพื่อการติดต่อกับนานาประเทศสำหรับเส้นทางรถไฟเพื่อการค้า เสนอให้ขยายเส้นทาง
รถไฟสายใต้และสายตะวันออก ส่วนเพื่อการพัฒนาประเทศนั้นให้ขยายเส้นทางรถไฟสาย
เหนือและสายตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อประโยชน์ด้านการปกครอง ด้านยุทธศาสตร์และ
ด้านเศรษฐกิจ สำหรับการสร้างทางรถไฟเพื่อติดต่อกับนานาประเทศนั้นเป็นโครงการระยะ
ยาวไม่ต่ำกว่า 10 ปี โดยสร้างทางจากสยามไปยุโรป ข้อเสนอของท่านนี้เป็นที่ยอมรับ
ในที่ประชุมเสนาบดี แต่ก็ปรากฏว่าไม่ได้ดำเนินการตามโครงการนี้ทั้งหมด เนื่องจากบ
ประมาณเป็นน้อยจึงต้องระงับไว้

ผลงานด้านกรมทางนั้น ถือได้ว่าเจ้าพระยาวางนาบุระพัทธ์เป็นผู้ริเริ่มให้มีการ
วางหลักเกณฑ์ของการสร้างทางที่แน่นอนขึ้น โดยอาศัยความร่วมมือของกระทรวงมหาดไทย
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงคมนาคม วางโครงการสร้างทางในระยะ 10 ปี
ข้างหน้า แต่ก็ปรากฏว่าไม่ได้ผลเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะว่าถนนที่สร้างขึ้นไม่ได้รับการดูแล
รักษาหรือซ่อมแซมปล่อยให้เสื่อมโทรมทรุดโทรมอย่างรวดเร็ว ขณะ
เดียวกันยังมีปัญหาในการจัดงบประมาณด้วย เพราะแต่ละมณฑลมักจะตั้งงบประมาณสูง ทำให้
เป็นการฉกฉวยและเสียเวลา

เนื่องจากใน พ.ศ. 2460 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมทางสังกัดกรมรถไฟหลวง ซึ่งมีกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเป็นผู้บัญชาการ เพราะต้องการประหยัดงบประมาณของแผ่นดิน จำนวนเจ้าพนักงาน ผลงานของเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์คานกรมทางจึงไม่ค่อยปรากฏในช่วงนี้

ส่วนกิจการไปรษณีย์โทรเลข ผลงานต่าง ๆ เป็นแนวเดียวกับเสนาบดีคนก่อน เช่นการเปิดบริการธนาคาร การขยายที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขเพิ่มขึ้นทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเพื่อให้การบริการแก่ประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ สำหรับงานด้านการไปรษณีย์โทรเลขที่ได้เริ่มดำเนินการเพิ่มขึ้นคือ การไปรษณีย์อากาศ การวิทยุโทรเลข การบริการธนาคารกับต่างประเทศ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ผลงานด้านการคมนาคมไม่ค่อยปรากฏมากนัก เพราะสาเหตุที่ว่าใน พ.ศ. 2460 ให้กรมทางสังกัดกรมรถไฟหลวง แต่ก็นับว่าผลงานของเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์คานกรมทางก็เป็นประโยชน์ เป็นส่วนสำคัญในการวางพื้นฐานการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับนานาชาติ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยต่อมาได้รับการปรับปรุงให้เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับ

จากการศึกษางานด้านการเกษตรและการคมนาคมของเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ พ.ศ. 2452 - 2468 พบว่าผลงานของท่านเป็นผลงานที่มีคุณประโยชน์ต่อประเทศและสาธารณชนโดยทั่วไปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงกล่าวได้ว่าเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์มีส่วนร่วมในการวางรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในช่วงเวลานั้นด้วย.